

Таким чином, у праці В. О. Більбасова було всебічно висвітлено не стільки політику так званого "попівського короля", скільки ситуацію, за якої він отримав владу, ставши маріонеткою духовенства у конфлікті з імператором Фрідріхом II. Короткий час правління Генріха IV був позначений безперервною громадянською війною прихильників відлученого від церкви законного правителя та ставленика тієї ж церкви.

Ряд досліджень В. О. Більбасова було присвячено історії західних слов'ян, зокрема релігійним питанням. Однією з таких робіт є "Чех Ян Гус із Гусинця. Листи, вибрані Мартіном Лютером" [3], що була написана до ювілейної дати (500-річчя з дня народження Яна Гуса). Вона містить опис ситуації у Чехії від її першого хрещення і до початку гуситських війн. Недолік-автор робить акцент на тому, що православна церква нав'язана чехам під час німецької колонізації. Крім того, дослідники, зокрема Л. П. Лаптева, стверджують, що ця праця є ювілейним виданням на замовлення Санкт-Петербурзького слов'янського благодійного комітету і майже цілком є компіляцією з робіт В. А. Єлагіна та Е. П. Новікова. Навіть листи Яна Гуса використані ним у варіанті, спочатку перекладені з чеської на латинь, а потім, для Мартіна Лютера, з латині на німецьку [8, С. 70]. Однак ця робота виражає ставлення автора до таких суперечливих питань, як єдність слов'янського світу, роль релігії як причини багатьох історичних явищ і подій. Таким чином, В. О. Більбасов висвітлює релігійне протистояння в Чехії з позиції поширеного на той час в Російській імперії панславізму.

Численні статті В. О. Більбасова теж тією чи іншою мірою зачіпали релігійне питання. Стаття "Відкриття в іспанській історії" написана на основі матеріалів Симанкаського архіву і досліджень Бернерота і присвячена періоду II половини XV–XVI ст., від початку правління Фердинанда та Ізабелли. Автор наголошує, що XVI ст. має велике значення. Воно було періодом звільнення людського розуму, починається дослідження природи, після століть доведення тлінності людського існування люди починають насолоджуватися життям, і звідси те поєднання доброчинності зі злочинами [2, С. 45–47]. У статті автор ставить такі питання: особистість Фердинанда Арагонського та Ізабелли Кастильської, окремі аспекти їх внутрішньої та зовнішньої політики, мета іспанської інквізиції, проблеми папства та причини невдоволення ним у суспільстві [2, С. 47].

В. О. Більбасов вважає, що неможливо аналізувати політику того чи іншого правителя без дослідження особливостей його характеру. Так, він робить наголос на тому, що король Фердинанд був людиною владною, жорсткою, а Ізабелла-славилася лицемірством і в основному вирішувала справи, які потребували вміння переконувати, будь-яким чином схилити когось до потрібного рішення, йшла до своєї мети, не хештуючи жодними засобами. Саме вона писала листа папі римському, доводячи, що з інквізиційних процесів вона не має жодної монети прибутку. І це в той час, коли жертвами інквізиції ставали, в основному, заможні дворяни, купці, підприємці. Держава вела війну з арабами (Реконкіста), тому потрібні були кошти на військо та ведення воєнних дій [2, С. 52–69].

Окрема увага приділена стосункам Іспанії з папством. Автор звертає увагу на кризу римської курії, обмеження свободи дій папи римського з боку кардиналів (акт священної консисторії від 21 вересня 1503 р.), який захищав у першу чергу інтереси кардиналів, та загальне ослаблення влади пап [3, С. 74–80].

Таким чином, В. О. Більбасов здійснив важливий вклад у висвітлення історичних питань саме з огляду на поєднання рис характеру можновладців та історичних умов, у яких відбувалася їх діяльність, особливостей їх відносин з Римом. Крім того, він звертає особливу увагу на аналіз джерельного матеріалу, подаючи його з різних точок зору.

1. Більбасов В. А. Генрих IV Распе, ландграф Турингии. /Б. м / Б. г / 12. / 194 с. 2. Бильбасов В. А. Открытия в испанской истории. Вырезка. С. 45 – 117. Компл. № 1. 3. Бильбасов В. А. Чех Ян Гус из Гусинца. Письма Яна Гуса, выбранные Мартином Лютером. СПб., 1869. 89 с. 4. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков: Учебник для студентов, обучающихся по специальности "История". М.: Высшая школа, 1975. 479 с. 5. Бильбасов В. А., "Документальні джерела хроніки Матвія Паризького" С. 306. 6. Историчний факультет Київського Національного університету імені Тараса Шевченка: минуле і сьогодення. / Під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. К., 2004. 356 с. 7. Лаптева Л. П. Русская историография гуситского движения (30-е гг. XIX в. 1917 г.). М.: Изд-во МГУ, 1978. 340 с. 8. Общий устав Императорских Российских университетов // http://lib.ru/TEXTBOOKS/ustaw_18.txt. 9. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX ст. К.: Либідь, 2002. 480 с. 10. Ромер Ф. Київський університет в 1855 – 1860 рр. // З іменем Святого Володимиря. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників. У 2-х кн., Кн. 2. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. К.: Заповіт, 1994. 433 с. 11. Чесноков В. И. Правительственная политика и историческая наука России 60 – 70-х годов XIX века. Исследовательские очерки. Воронеж: Изд-во воронежского университета, 1989. 298 с.

Надійшла до редакції 16.02.11

Т. Орлова, д-р іст. наук

РОЛЬ ЖІНОЦТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Подано коротку характеристику одинадцяти груп історіографічних джерел з проблеми участі жіноцтва у творенні історії України.

The article gives a brief characteristic to eleven groups of historiographic sources dealing with the issue of women's part in the making of Ukrainian history.

Процеси глобалізації, які проходять під знаком вестернізації, в сучасному світі мають найрізноманітніші наслідки. Серед них – поширення підходів євроатлантичної історичної науки серед наукового співтовариства інших країн, зокрема, України. Не вдаючись до розгорнутої характеристики, звернемо увагу на зростання інтересу дослідників до соціальної історії, а в ній – до історії жіноцтва. В Україні та українській діаспорі наукові пошуки істориків та інших суспільствознавців у цьому напрямку впродовж останніх ста десяти років втілюлися у понад три тисячі публікацій. Саме вони складають джерельний комплекс, в якому відбився історико-

науковий процес у всій своїй різноманітності і багатстві. Враховуючи специфіку дослідження проблеми і беручи до уваги найновіші у вітчизняній науці класифікаційні схеми, які вже пройшли апробацію в працях провідних сучасних історіографів, джерельний комплекс з історіографії проблеми "Жінка в історії України" можна поділити на декілька груп.

До першої з них входять документальні джерела. Характеризуючи цю групу джерел, слід мати на увазі ширше розуміння проблеми, а саме "Жінка і українське суспільство", взятої в історичному плані. Тому сюди треба віднести, насамперед, ті документи, що визнача-

ють ставлення суспільства в особі держави до жіноцтва. Це – конституції, законодавчі акти, постанови урядів, укази перших осіб держави, де йдеться про гендерне питання. Названі документи необхідні для визначення тенденцій розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок України від часів "Руської Правди" до сучасності, а також особливостей державної сімейної політики.

Другу підгрупу документальних джерел становлять програмні документи політичних партій, в яких тою чи іншою мірою піднімається "жіноче питання". Для складання повної історичної картини увагу звернено на програми партій, які діяли до революційного перевелаштування суспільства, документи правлячої більшовицької партії (КПРС), а також постановку питання у програмах партій, які виникли у добу незалежності. Аналіз партійних документів різних часів виявляє ставлення політичних сил до розв'язання складних соціальних проблем і ті засади, виходячи з яких це має відбуватися. Навіть розуміючи декларативність подібних заяв, тобто те, що проголошене не завжди реалізується на практиці, можна зробити висновки стосовно сутності підходів партій до питань статусу, ролі, можливостей жіноцтва у суспільно-політичному, економічному, культурному житті суспільства. Особливо актуальним є вивчення офіційних документів діючих політичних партій і блоків українського сьогодення.

Окрему підгрупу складають документи українського жіночого руху, в яких своє місце займають і відозви проведених форумів – міжнародних, регіональних, місцевих, і програмні документи жіночих політичних партій та організацій. Особливе місце займають документи самостійних політичних партій "Жінки України" (створена у 1997 р.), Всеукраїнської партії жіночих ініціатив (установчий з'їзд відбувся у тому ж році), "Солідарність жінок України" (виникла у 1999 р.). Вивчення цих документів важливе для розуміння вичерпності висновків у виявленні тенденцій стосовно їхнього реального впливу на політичне життя суспільства, які зроблені дослідниками у наступних публікаціях.

Другу групу – монографічні джерела – також можна розбити на підгрупи. До першої слід віднести ті, які обіймають проблему в цілому. Прикладом може бути результат спільної праці провідних дослідників історії жіноцтва України "Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні", видана у 1997 р. [23]. Об'єднала роботу, представила свої дослідницькі розвідки і виступила в ролі головного редактора Людмила Смоляр – вчена, яка за своє життя зробила значний внесок у розробку означеної проблематики. Монографія побудована за хронологічним принципом, показує становище жіноцтва на різних історичних етапах. Книга багата на фактологічний матеріал, має біографічний довідник, де наведені короткі відомості про найбільш відомих історичних діячок, а також солідну бібліографію, оформлену як окремий додаток, розділений по періодах і виконаний з великою ретельністю. Назване видання до цього часу залишається найбільш всеохоплюючим і повним, чому сприяло поєднання зусиль багатьох авторів.

Другу підгрупу монографічних джерел складають колективні монографії, присвячені висвітленню ролі і статусу жіноцтва у певній сфері суспільного життя. Найчастіше це є результатом роботи не тільки і не стільки істориків, скільки суспільствознавців або гуманітаріїв інших галузей. Яскравий приклад – підготовлена Харківським Центром Гендерних Досліджень праця "Femina Postsovietica", в якій аналізується роль українського жіноцтва на політичному полі [50]. Інше видання – монографія, присвячена розвитку демократії та забезпечен-

ню рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду, підготовлена колективом найвідоміших знавців юридичних аспектів сучасного статусу жіноцтва в Україні [37]. В ній витримано принцип історизму, оскільки проблеми розглядаються у динаміці, простежується, від якого до якого стану вони трансформувалися, визначаються фактори історичного впливу тощо.

Третя підгрупа – монографії, підготовлені двома авторами (найчастіше, істориками), в яких викладено результати дослідження ролі жіноцтва або на певному історичному етапі, або у певній сфері, але найчастіше – у поєднанні першого і другого, при чому часто із обмеженням по лінії географії. Так, Ірена Гребцова і Сацита Накаєва опублікували свої розвідки про розвиток жіночого харитативного руху на півдні Російської Імперії [11]. Віра Вірченко та Анатолій Коцур показали історію розвитку жіночих навчальних закладів у місті Києві за 1861 – 1920 рр. [5].

Четверта підгрупа – індивідуальні монографії, здійснені на аналогічних засадах. Прикладом першого варіанту є монографія Валентини Галаган, присвячена жінкам України у війні 1941-1945 рр. [7] Грунтовно, із операціями на найновітніші здобутки світової історичної науки проаналізовано проблему "Жінка в традиційній українській культурі" у монографії Оксани Кісь (друга половина XIX – початок XX ст.) [25]. Значний науководослідницький потенціал, посилений знанням кращих напрацювань істориків сучасності, а також власними здобутками і новими ідеями, продемонструвала Олена Стяжкіна у студії, присвяченій ролі жіноцтва в історії української культури другої половини XX ст. [42]. Зробила надбанням громадськості відомості про діяльність видатних жінок-вчених України за століття Людмила Шумрикова-Карагодіна [47]. Історії жіночого руху в українських землях присвятили свої монографії три провідні дослідниці: Людмила Смоляр писала про його розгортання у Наддніпрянській Україні [41], Оксана Маланчук-Рибак – в західноукраїнських землях [33]. Найвідоміша дослідниця історії жіноцтва України з діаспори Марта Богачевська-Хом'як охопила своїм дослідницьким поглядом обидві частини України, проте виклад матеріалу завершується 1939 роком [3;4;49]. Принагідно можна відзначити, що вітчизняні історики поки що уникають розглядати роль жіноцтва у тій чи іншій царині від давнини до сучасності. Закономірно, що детальне дослідження певного обмеженого періоду завершується оприлюдненням саме його результатів. А сукупного доробку і прагнення до інтеграції зусиль з іншими науковцями поки не вистачає на створення повномасштабної історичної панорами.

Третю групу джерел утворюють майже півтори сотні дисертацій (переважання – за кандидатськими, хоча наявні і докторські) з різних спеціальностей, в яких віддзеркалюється багатоманітність аспектів ролі жіноцтва у творенні історії і сьогодення України. Частина з них вийшла у вигляді монографій і брошур. За необхідними умовами захисту матеріали побачили світ як статті у фахових виданнях. При чому помічена тенденція: переважача частина дослідниць після захисту більше не друкували матеріалів стосовно українського жіноцтва. Можна припустити, принаймні, чотири основні причини: заспокоєння після набуття наукового ступеня, уявлення про вичерпаність проблеми, зміна наукових інтересів, складності із друком.

Четверта група джерел – збірки наукових статей з означеної проблематики. У даному випадку також спостерігається різноманітність. Інколи за назвою і видавничими реквізитами книга може здатися комплексним монографічним дослідженням, а насправді є поєднанням

декількох статей різних авторів, що висвітлюють окремі аспекти проблеми, проте не створюють цілісного уявлення про неї. Прикладом може бути колективний доробок під назвою "Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність" [12]. Часто заради виправдання об'єднання окремих розвідок назва збірника обирається більш узагальнююча, а під нею можна знайти цікаві студії з різних напрямків, дуже часто й історичних. Прикладом є видання "Пошуки гендерної паритетності: український контекст" [36]. Трапляється, що ті чи інші наукові журнали присвячують окремі номери жіночій темі, як наприклад, часопис історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Етнічна історія народів Європи" [13]. В сукупності публікацій можна знайти збірки статей одного і того ж автора. Приклад – вибрані статті різних років, що однієї з найвідоміших дослідниць діаспори Ірени Книш, що вийшли окремою книгою під назвою "Жінка вчора і сьогодні" [28].

У вигляді збірників також виходять матеріали наукових конференцій – п'ята група джерел. До початку 1990-х рр. спеціально присвячених жіноцтву конференцій не організовувалося, але впродовж останніх двадцяти років в Україні пройшло чимало конференцій, які спеціально присвячувалися ролі жіноцтва в історії і сучасності [15; 16; 17; 18; 19; 21; 22; 43 та ін.]. Проаналізовані збірки матеріалів показують широкий спектр тематики виступів, представленість всіх регіонів України. Дуже часто представлені принципово нові підходи, незвично сформульовані питання. Але також помічена певна кон'юнктурність. Вона виявляється в тому, що багато схожих за змістом матеріалів, які складаються, наче мозаїка, з декількох компонентів. Їх набір здебільшого включає твердження: "жінка завжди посідала привілейоване місце в українському суспільстві", "жінка від часів минулого брала активну участь у суспільно-політичному житті", "із набуттям незалежності зростає роль жіноцтва в...", "без активної участі жінок в... неможлива демократична Україна" та декількох інших. В якості критики наголошується незначна представленість жіноцтва серед депутатського корпусу Верховної Ради або обмежене фінансування діяльності жіночих організацій, відсутність потрібної кількості жіночих кризових центрів або недостатня увага держави до потреб жінки-матері. Зрозуміла обмеженість видавничих можливостей не дозволяє розгорнути достатню аргументацію, і через це часом залишається враження декларативності і бездоказовості.

Шоста група джерел включає ті, які призначені популяризувати відомості про роль жіноцтва в історії та сучасному житті України. Серед довідкової літератури на першому місці – статистичні видання, які мають різні форми. Це можуть бути статистичні збірки, часом із глибокими аналітичними викладками, проте доступними для розуміння нефахівця. Прикладом є колективне дослідження гендерного розвитку України, в якому виразно простежуються тенденції стосовно жіноцтва [8]. В якості навчальної літератури виступає хрестоматія "Жінка в історії", підготовлена Оксаною Маланчук-Рибак [14], де примічно твори, присвячені ролі жіноцтва в історії різних часів і народів.

Що стосується сьомої групи джерел – рецензій і критико-бібліографічних видань, то слід зазначити, що побачили світ рецензії на найбільш вагомій у науковому плані публікації. Закономірно, що свої оцінки і думки висловили провідні вчені. Зокрема Оксана Кісь дала розгорнутий аналіз колективної монографії "Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні" [26] назвавши її "першою спробою створення цілісної та повної історії українського жіноцтва". Про скорочений варіант найго-

ловнішої праці Марти Богачевської в українському перекладі написала Оксана Рибак [38].

Восьму групу джерел утворює сукупність видань біографічного плану. У цій групі також виявляються відмінні підгрупи. Насамперед, за обсягом. Найбільшу кількість складають статті про непересічних українок, які почали виходити ще у XIX ст., і продовжують виходити до теперішнього часу. Цю кількість важко точно оцінити, але перебільшенням не буде орієнтуватися приблизно на дві тисячі публікацій, які можна вважати історичними. Причому переважають вельми невеликі повідомлення, які часто з'являлися з нагоди ювілею, дня народження або смерті. Така тенденція має місце у діаспорних виданнях, що сприяло збереженню пам'яті про роль українських жінок в історії. До іншої підгрупи можна включити енциклопедичні видання, такі як біографічні енциклопедичні словники [20].

В скарбниці української історіографії також можна знайти збірки біографічних статей. Найсоліднішим є видання "Українки в історії", здійснене під керівництвом Валентини Борисенко [44]. З метою ознайомлення громадськості із видатними діячками української історії були створені і видані праці Олесея Козулі [29], Івана Кузича-Березовського [30], Олександра Лугового [31], Юрія Хорунжого [45], Дмитра Юсипа [48] та інших авторів, які у доступній, часто художній формі доносили відомості про багатьох достойниць.

Ще одна підгрупа – це результати ґрунтовної розробки біографій окремих видатних жінок української історії, що втілюються у монографії та збірці документів. Першою у цьому ряду стоїть княгиня Ольга, останнім найбільш фундаментальним дослідженням про життя та діяльність якої є монографія Володимира Рички [29]. Серед історичних осіб підвищену увагу привертає Роксолана (особливо у науково-популярній та художній літературі) [6; 10; 40]. Чимало біографічних розвідок присвячено українським письменницям, на першому місці серед яких – Леся Українка. Про неї, про її життя і творчість написані сотні студій, серед яких є і монографічні дослідження (переважно літературознавців). Взагалі, одна з тенденцій розвитку української історичної науки новітньої доби – це повернення забутих імен. Особливо це стосується тих людей, які діяли в Західній Україні та діаспорі. Останнім часом у Львові здійснено грандіозні видавничі проекти, присвячені Мілені Рудницькій [34], Ользі Басараб [32], Катерині Зарицькій [35].

Дев'ята група – мемуарна література, автобіографії, джерела особистого походження (підгрупи). Стосовно першої підгрупи варто висловити декілька найголовніших міркувань. По-перше, масив мемуарів самих жінок або про жінок обсягом значно поступається сукупності чоловічих мемуарів. По-друге, ці історіографічні джерела представлені на всіх етапах – від початку XX ст. і до закінчення XXI ст., при чому на кожному етапі відчутні певні ідеологічні впливи на позиції авторок. По-третє, поки що недостатньо проведено дослідження мемуаристики саме в гендерному плані, а це могло б бути цікаво, особливо з огляду на відмінності точок зору на життя та історію представників обох статей. По-четверте, у вітчизняній історіографії все більше уваги приділяється усній історії, яку можна розглядати як своєрідну мемуаристику [24; 27]. А в мемуарах можна побачити автобіографічні елементи. Жіночих автобіографій надруковано не так багато [1; 2; 9; 46]. Більше їх – в архівах, де можна знайти й інші документи особистого походження, зокрема, листи. Частина з них надрукована.

Десята група джерел утворюється вітчизняною і діаспорною періодикою із поділом на "спеціальну" і "неспеціальну". До першої відносяться видання, призначе-

ні для жінок. Протягом останніх майже півтора десятиріч в Україні та за її межами виходило чимало жіночих пресових видань, що стало предметом історичних та історіографічних досліджень, результати яких дослідники оприлюднили у вигляді статей, брошур, монографій, покажчиків і каталогів, а також кандидатських дисертацій. Масив останніх є настільки великим, що вартує окремого повідомлення, а наразі неможливий через обмеження обсягу даної статті. Друга частина – це спеціальні видання із широкого спектру суспільствознавчих та гуманітарних наук, в яких час від часу друкувалися матеріали із жіночої тематики. До останньої групи джерел входить публіцистична література але її використання в якості історіографічного джерела стикається з певними обмеженнями.

Підбиваючи підсумки огляду джерельної бази історіографічного дослідження ролі і місця жіноцтва в історії України, слід зазначити, що в кожній групі представлені праці, створені за різних суспільно-політичних умов. Визначальним фактором виступала, образно кажучи, свобода українства. На початку ХХ ст. за умов існування самодержавної Російської імперії вона була дуже обмеженою, проте провідні громадські діячі, серед яких – чимало істориків та етнографів намагалися проводити дослідження, які б показували відмінності української культури, зокрема фольклору, аби ствердити існування українського народу як такого із своєю власною історією. Тому серед їхніх розвідок переважали теми народної культури, а також студії, присвячені непересічним особам, серед них і жінкам. Після розпаду і реінтеграції російської імперії під назвою СРСР, до складу якого увійшли і українські землі, втративши ненадовго виборену волю, запанували нові ідеологи, які були обов'язковими для науковців. Серед них в аспекті проблеми, що розглядається, провідними було твердження про формування "нової історичної спільноти – радянського народу", а також про "остаточне розв'язання жіночого питання". Тому роль жінок розглядалася виключно як відданих і героїчних "гвинтиків" у боротьбі за зміцнення влади, яка їх "звільнила", без різниці стосовно національної приналежності відомих і невідомих героїнь. Переважна більшість публікацій присвячувалася праці жінок у різних сферах економіки без, звичайно, будь-яких натяків на численні проблеми жіночого існування в умовах потрійного перенавантаження (робота на виробництві, вдома, а також громадська діяльність). Від 1991 р. починається новітня історія України, в якій на першому місці – державна незалежність. Проте відразу постали проблеми її реалізації в різних сферах життя, зокрема, у гендерних відносинах. Останніми роками з'явилося чимало праць суспільствознавців, які намагаються розібратися у цих непростих питаннях. Можна сказати, що кожен період налічує таку кількість публікацій, що це дає можливість подальших історіографічних досліджень, які, в свою чергу, сприяють кращому усвідомленню особливостей українського творення історії.

1. Автобіографія Людмили Старицької-Черняхівської // Слово і час. – 1997. – № 2. – С. 32-35. 2. Білокур К. В. "Буду художником": [Автобіографія] // Україна. – 1986. – № 40. – С. 22-23. 3. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України (1884 – 1939) – К., 1995. – 424 с. 4. Богачевська-Хомяк М. Дума України – жіночого роду. – К., 1993. – 109 с. 5. Вірченко В. В., Коцур А. П. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861-1920 рр.). – К.– Чернівці, 2007. – 196 с. 6. Гаврилів Б. Миронюк І. Роксолана в світі. – Івано-Франківськ, 2008. – 95 с. 7. Галаган В. Я. Ратный подвиг женщин в годы Великой Отечественной войны. – К., 1986. – 304 с. 8. Гендерний розвиток в Україні: реалії і

перспективи. – К., 2003. – 104 с. 9. Голубовська І. Письменниця про себе: "Автобіографія" Наталени Королевої // Вісник Житомирського пед. ун-ту. – 2002. – Вип. 9. – С. 98-101. 10. Грабовецький В. В. Роксолана-Хурем та її історична доля. – 2-е вид. – Івано-Франківськ, 2004. – 54 с. 11. Гребцова І. С., Накаева С. А. Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской Империи. – Одесса, 2007. – 280 с. 12. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність /наук. ред. А. П. Гетьман. – Х., 2000. – 196 с. 13. Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 7. – 96 с. 14. Жінка в історії: [навч. хрестоматія для студ. іст. та гуманіт. ф-тів ун-тів] /уклад. Маланчук-Рибак О. – Л., 2002. – 336 с. 15. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: мат-ли IV міжнар. наук-практ. конф. "Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє" (6-8 листопада 2008 р., Київ). – К., 2008. – 314 с. 16. Жінка і демократія: матеріали міжнар. наук-практ. конф (Київ, 2 – 5 червня 1995 р.) /загал. ред. Т. Мельник. – К., 1995. – 182 с. 17. Жінка на порозі ХХІ століття: становище, проблеми, шляхи соціального розвитку: зб. матеріалів Всеукр. Конгресу жінок (Київ, 21 – 23 травня 1998 р.) – К., 1998. – 182 с. 18. Жінки в політиці: міжнародний досвід для України: матеріали міжнар. наук. семінару (Київ, 7 жовтня 2005 р.) /Ред. Я.Свердлов, С. Оксамитної. – К., 2006. – 272 с. 19. Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє: матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Дніпропетровськ. 4-5 листопада 1995). – Дніпропетровськ, 1996. – 107 с. 20. Жінки України [Біографічний енциклопедичний словник] /голов. ред. М. А. Орлик, уклад. Л.Г. Андрієнко. – К., 2001. – 560 с. 21. Жінки України: сучасний статус і перспективи: тези доповідей на міжнар. наук-практ. конф.(Одеса, 20 – 24 червня 1995) /Ред. Г.І.Терещенко. – К.,1995. – 383 с. 22. Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: тези доповідей міжнар. наук-метод. конф. (Одеса 27-29 жовтня 1994) /Ред. Г.І.Терещенко. – К., 1994. – 278 с. 23. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні / за ред. Л. Смоляр. – О., 1999. – 440 с. 24. Кісь О. Відновлюючи власну пам'ять: проєкт "Україна ХХ століття у пам'яті жінок" //Україна модерна. – 2006. – Ч. 11. – С. 266-270. 25. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок ХХ ст.). – Л., 2008. – 272 с. 26. Кісь О. Рец. на: "Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні" /за ред. Л.Смоляр. – Одеса, 1999. – 440 с. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um4-5/Retenziji/7-KIS%Oksana>. 27. Кісь О. Реценція радянської влади та незалежності в автобіографічних оповідях жінок України за матеріалами проєкту "Україна ХХ століття у пам'яті жінок". – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Szilz/2008_11_12_Kis.pdf. 28. Книш І. Жінка вчора і сьогодні: Вибрані статті. – Вінніпег, 1956. – 155 с. 29. Козуля О. Жінки в історії України. – К., 1993. – 256 с. 30. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. – Л., 1994. – 287 с. 31. Глюговий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. – К., 1994. – 335 с. 32. Лялька Я. С. Літопис нескореної України. Кн. 5. Ольга Басараб та її доба: документи, матеріали, спогади, біографічні нариси. – Л., 2007. – 1248 с. 33. Маланчук-Рибак О. З. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. – Чернівці, 2006. – 500 с. 34. Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи: 36. док. і матеріалів про життя, суспільно-політ. діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької /М. Богачевська-Хомяк (відп.ред.), М. Дядюк (упоряд.) – Л., 1998. – 844 с. 35. Онишко Л. "Нам сонце всміхалось кризь ржаві грати..." Катерина Заріцька в українському національно-визвольному русі /Літопис Української Повстанської Армії. Бібліотека. Том 8. – Торонто – Львів, 2007. – 912 с. 36. Пошуки гендерної паритетності: український контекст /упоряд. І. Грабовська. – Ніжин, 2007. – 204 с. 37. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду / під ред. В. І. Довженко. – К., 1997. – 176 с. 38. Рибак О. Рец. на: Богачевська М. Дума України – жіночого роду. – К., 1993. – 109 с. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um1/Recenziji/1-gybak%20oksana>. 39. Ричка В. М. Книгиня Ольга. – К., 2004. – 336 с. 40. Роціна Н. Роксолана. – Х., 2009. – 128 с. 41. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку ХХ ст.. Сторінки історії. – О., 1998. – 408 с. 42. Стяжкіна О. В. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття. – Донецьк, 2002. – 270 с. 43. Українка і демократія: матеріали міжнар. конф. /Союз Українок, Світова Федерація українських жіночих організацій (Київ, 7-11 липня 1993 р.). – К., 1993. – 176 с. 44. Українки в історії / за загал. ред. В. Борисенко. – К., 2004. – 328 с.; друге вид., стереотипне – 2006. 45. Хорунжий Ю. Шляхетні українки: есеї-парсини. – К., 2003. – 208 с. 46. Чикаленко-Келлер Г. Автобіографія //Українки в світі. – 1975. – Ч. 3. – С. 4-5; 1976. – Ч. 2. – С. 13-25. 47. Шумрикова-Карагодіна Л. П. Видатні жінки України і їхній внесок у розвиток національної і світової науки (друга половина XIX – середина ХХ ст.). – Дніпропетровськ, 1999. – 198 с.; друге видання, доповнене – 2003. – 212 с. 48. Юсип Д. Корона і вінок терновий. Жінка в історії України. – Івано-Франківськ, 1998. – 190 с. 49. Bohachevsky-Chomiak M. Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884-1939. – Edmonton, Alberta, Canada, 1988, XXVI&460 p. 50. Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике /ред.И. Жеребкина. – Х., 1999. – 335 с.

Надійшла до редакції 17.02.11